SCIENCE HUB REVIEW
2026
Volume 1
Issue 3
www.sciencehubreview.uz
ILMIY ELEKTRON JURNAL

BUXORO XONLIGIDA SAVDO VA DIPLOMATIK MUNOSABATLARDA TILNING AHAMIYATI: SHAYBONIYLAR VA ASHTARXONIYLAR DAVRI

UO‘K: 94(575.1):81'27"15/17"

Mardonov Ro‘zimbek Yangimurot o‘g‘li

Buxoro davlat universiteti magistranti

Annotatsiya

Maqolada XVI–XVIII asrlar birinchi yarmida Buxoro xonligining savdo va diplomatik munosabatlarida tillarning bajargan vazifalari tahlil qilinadi. Fors tilining kanselyariya va diplomatik yozishmalar tili, turkiy (eski o‘zbek) tilining sulola va harbiy-siyosiy muhit tili, arab tilining diniy-huquqiy hujjatlar tili sifatidagi o‘rni manbalar asosida ochib beriladi. Rossiya, Boburiylar davlati, Usmonli saltanati va Yevropa vakillari bilan aloqalarda tilmochlar institutining ahamiyati ko‘rsatiladi. Tadqiqot natijasida Buxoro xonligida funksional ko‘ptillilik tizimi shakllangani va u davlatning tashqi siyosiy hamda tijorat faolligini ta’minlagan muhim omil bo‘lgani asoslanadi.

Kalit so‘zlar

Buxoro xonligi, Shayboniylar, Ashtarxoniylar, diplomatiya, savdo, fors tili, turkiy til, tilmoch, noma, ko‘ptillilik.

Аннотация

В статье анализируются функции языков в торговых и дипломатических отношениях Бухарского ханства в XVI – первой половине XVIII в. На основе источников раскрывается роль персидского языка как языка канцелярии и дипломатической переписки, тюркского (староузбекского) – как языка династии и военно-политической среды, арабского – как языка религиозно-правовых документов. Показано значение института толмачей в отношениях с Россией, государством Великих Моголов, Османской империей и европейцами. Обосновывается, что в ханстве сложилась система функционального многоязычия, обеспечивавшая его внешнеполитическую и торговую активность.

Ключевые слова

Бухарское ханство, Шейбаниды, Аштарханиды, дипломатия, торговля, персидский язык, тюркский язык, толмач, многоязычие.

Abstract

The article examines the functions of languages in the commercial and diplomatic relations of the Bukhara Khanate from the sixteenth to the first half of the eighteenth century. Drawing on primary sources, it shows the role of Persian as the language of the chancery and diplomatic correspondence, of Turki (Old Uzbek) as the language of the dynasty and the military-political elite, and of Arabic as the language of religious and legal documents. The importance of interpreters in relations with Muscovy, Mughal India, the Ottoman Empire and Europeans is demonstrated. The study argues that a system of functional multilingualism took shape in the khanate and underpinned its diplomatic and commercial activity.
Keywords
Bukhara Khanate, Shaybanids, Ashtarkhanids, diplomacy, trade, Persian, Turki, interpreter, multilingualism.

Kirish

Markaziy Osiyo tarixida XVI–XVIII asrlar o‘ziga xos burilish davri hisoblanadi. 1500–1501-yillarda Muhammad Shayboniyxon Movarounnahrni egallagach, mintaqada yangi sulola hokimiyati o‘rnatildi, Ubaydullaxon davridan esa Buxoro davlatning asosiy siyosiy markaziga aylandi. 1601-yildan hokimiyat Ashtarxoniylar (Joniylar) sulolasiga o‘tdi va ular 1747-yilgacha xonlikni boshqardi. Bu davrda Buxoro Yevroosiyo karvon yo‘llarining tutashgan nuqtasida joylashgan, Rossiya, Eron, Hindiston, Sharqiy Turkiston va Dashti Qipchoq bilan doimiy aloqada bo‘lgan yirik tijorat va madaniyat markazi edi [9; 17].

Bunday ko‘p yo‘nalishli aloqalar muqarrar ravishda tillar masalasini kun tartibiga qo‘ygan. Xonlik aholisi turkiy va forsiy tillarda so‘zlashgan, ilm va din sohasida arab tili yetakchi bo‘lgan, tashqi hamkorlar esa rus, hind, usmonli turk va boshqa tillarda muloqot qilgan. Shu sababli savdo bitimlarini tuzish, elchilarni qabul qilish, nomalarni yozish va tarjima qilish jarayonlarida tilning qaysi shaklda ishlatilgani davlatning siyosiy maqsadlari bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan.

Tarixshunoslikda Buxoro xonligining tashqi siyosati va savdosi ancha keng o‘rganilgan. P.P. Ivanov Juybor shayxlarining xo‘jalik hujjatlarini e’lon qilgan [6], R.G. Mukminova XVI asr hunarmandchiligi va shahar hayotini tadqiq etgan [8], B.A. Ahmedov tarixiy-geografik adabiyotni tizimlashtirgan [7]. Xorijiy olimlardan A. Burton Buxoroning sulolaviy, diplomatik va tijorat tarixini [9], S. Levi va S. Deyl Hind savdogarlari diasporasini [10; 11] chuqur yoritgan. Biroq ushbu ishlarda til asosan

yordamchi omil sifatida tilga olinadi; uning savdo va diplomatiyadagi funksiyalari alohida tadqiqot obyekti bo‘lmagan.

Mavzuning dolzarbligi bugungi kunda O‘zbekistonning xalqaro iqtisodiy va madaniy aloqalari kengayib borayotgani bilan ham izohlanadi. Tarixiy tajriba ko‘rsatadiki, Buxoro o‘tmishda ham ko‘ptilli muhitda faoliyat yuritgan, turli xalqlar vakillari bilan muloqot qilish uchun tilni bilish, tarjima va vositachilik amaliyotini rivojlantirgan. Ushbu tajribani o‘rganish milliy diplomatiya maktabining tarixiy ildizlarini anglash, manbashunoslik va tarixiy tilshunoslik sohalarida yangi xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Shu jihatdan maqolaning **maqsadi** – Shayboniylar va Ashtarxoniylar davrida Buxoro xonligining savdo va diplomatik munosabatlarida tillarning vazifalarini aniqlash va ularning o‘zaro munosabatini tizim sifatida ko‘rsatishdir. Buning uchun quyidagi **vazifalar** qo‘yildi: 1) xonlikda amalda bo‘lgan tillarning ijtimoiy funksiyalarini aniqlash; 2) diplomatik yozishmalar va elchilik amaliyotida tilning o‘rnini ko‘rsatish; 3) tilmochlar va vositachilarning faoliyatini baholash; 4) ko‘ptillilikning xonlik tashqi aloqalari samaradorligiga ta’sirini tahlil qilish.

Materiallar va metodlar

Tadqiqotning manbaviy asosini uch guruh materiallar tashkil etadi. Birinchi guruh – mahalliy narrativ manbalar: Fazlulloh ibn Ro‘zbehon Isfahoniyning «Mehmonnomayi Buxoro» [3], Muhammad Solihning «Shayboniynoma» [2], Hofiz Tanish Buxoriyning «Abdullanoma» [1] va Mahmud ibn Valining «Bahr ul-asror» [4] asarlari. Ularning tili va uslubining o‘zi ham tadqiqot uchun muhim dalil bo‘lib xizmat qiladi: forsiy va turkiy tillarda yozilgan saroy tarixnavisligi davlatning til siyosatini aks ettiradi.

Ikkinchi guruh – hujjatli manbalar: vaqfnomalar, oldi-sotdi hujjatlari va Juybor shayxlari arxivi materiallari [6; 14], shuningdek, Moskva davlatining Elchilik mahkamasida saqlangan Buxoro bilan aloqalarga oid hujjatlar to‘plami [5]. Uchinchi guruh – chet ellik sayyoh va elchilarning qaydlari, jumladan, ingliz savdogari Antoni Jenkinsonning 1558–1559-yillardagi safar hisoboti [15] va Florio Beneveni elchiligining materiallari [16].

Tadqiqotda tarixiylik va obyektivlik tamoyillariga tayanildi. Manbalarni tahlil qilishda qiyosiy-tarixiy, tarixiy-xronologik va kontent-tahlil usullari qo‘llanildi. Har bir manba

bo‘yicha qaysi tilda yozilgani, kim uchun mo‘ljallangani, qanday vositachilar ishtirok etgani aniqlanib, natijalar jadval va sxema ko‘rinishida umumlashtirildi. Sotsiolingvistik yondashuv doirasida esa tillar «yuqori» va «quyi» funksiyalar bo‘yicha taqsimlangan diglossiya modeli asosida baholandi [19].

Natijalar

1. Tillarning funksional taqsimoti

Manbalar tahlili xonlikda bir nechta til o‘zaro raqobatlashmasdan, balki vazifalarni taqsimlagan holda faoliyat yuritganini ko‘rsatadi. Fors tili Temuriylar davridan meros bo‘lib qolgan kanselyariya an’anasi tufayli davlat hujjatlari, tarixnavislik va diplomatik yozishmalarning asosiy tili bo‘lgan. Hofiz Tanishning «Abdullanoma»si va Ashtarxoniylar davri tarixiy asarlarining ko‘pchiligi aynan forsiy tilda yozilgan [1; 7]. Shu bilan birga, sulola vakillari turkiy tilni o‘z kelib chiqishi va hokimiyatining ramzi sifatida qadrlagan: Muhammad Shayboniyxon turkiy she’rlar yozgan, uning faoliyati Muhammad Solih tomonidan turkiy tilda dostonga solingan [2]. Arab tili esa Qur’on, fiqh va vaqf hujjatlarining formulyar qismida saqlanib, savdo bitimlarining shariat asosidagi qonuniyligini ta’minlagan [12; 14]. Bu taqsimot 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval

XVI–XVIII asrlar birinchi yarmida Buxoro xonligida tillarning funksional taqsimoti

Til	Asosiy qo‘llanish sohasi	Savdo va diplomatiyadagi vazifasi	Manbalardagi dalillar
Fors (fors-tojik)	Davlat devoni, tarixnavislik, adabiyot, shahar aholisining katta qismi	Diplomatik nomalar, yorliqlar, savdo hujjatlari, xalqaro yozishmalar	«Abdullanoma», «Bahr ul-asror», vaqfnomalar
Turkiy (eski o‘zbek, chig‘atoy)	Sulola, harbiy elita, ko‘chmanchi va yarim o‘troq aholi, she’riyat	Og‘zaki muzokaralar, Rossiya va Dashti Qipchoq bilan yozishmalar, tilmochlar tili	«Shayboniynoma», Elchilik mahkamasi hujjatlari
Arab	Din, fiqh, madrasa ta’limi	Shartnomalarning shariat formulasi, qozi hujjatlari, unvonlar	Vaqf va qozi hujjatlari
Rus	Moskva davlati bilan aloqalar	Elchilarning hisobotlari, tarjima qilingan nomalar	Elchilik mahkamasi materiallari
Hindiy va boshqalar	Hind, yahudiy, arman savdo jamoalari	Jamoa ichidagi savdo, kredit va hisob-kitob	Chet el va mahalliy qaydlar

Izoh: jadval muallif tomonidan [1–7; 10; 12] manbalar va tadqiqotlar asosida tuzilgan.

2. Diplomatik yozishmalarda til

Buxoro xonlari tashqi davlatlar bilan yozishmalarda insho san’atining murakkab qoidalariga amal qilingan forsiy nomalardan foydalangan. Abdullaxon II ning Boburiy podshoh Akbar va Usmonli sultoni bilan yozishmalari fors tilining Movarounnahr, Hindiston va Kichik Osiyo saroylari uchun umumiy diplomatik til bo‘lganini ko‘rsatadi [9; 18]. Tilning bunday umumiyligi elchilikning siyosiy samarasini oshirgan: tomonlar bir xil unvonlar, iboralar va odob qoidalaridan foydalangani sababli tarjimaga ehtiyoj kamaygan.

Rossiya bilan aloqalarda esa vaziyat boshqacha bo‘lgan. Moskvaga yuborilgan Buxoro nomalari turkiy yoki forsiy tilda yozilgan, Elchilik mahkamasida esa ular asosan tatar tilmochlari tomonidan rus tiliga o‘girilgan [5]. Rus elchilari – Ivan Xoxlov (1620–1622), Anisim Gribov (1641–1643), Boris va Semyon Pazuxinlar (1669–1673) – o‘z hisobotlarida Buxoro saroyidagi muzokaralar tilmoch orqali olib borilganini qayd etgan. Asosiy diplomatik aloqalarning xronologiyasi 1-rasmda keltirilgan.

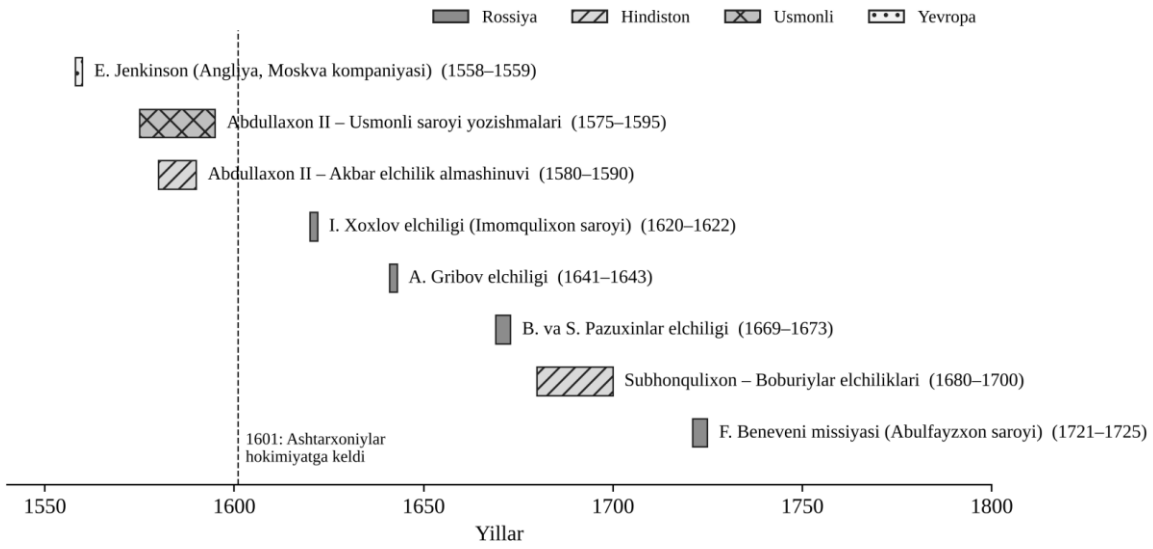

1-rasm. Buxoro xonligining asosiy diplomatik aloqalari xronologiyasi (XVI–XVIII asrlar)

3. Tilmochlar va vositachilar

Elchilik faoliyatida tilmoch (dilmoch) shunchaki tarjimon emas, balki muzokara mazmunini shakllantiruvchi shaxs bo‘lgan. Moskva bilan aloqalarda bu vazifani

ko‘pincha Volgabo‘yi tatarlari bajargan; ular ham turkiy, ham rus tilini bilgani uchun ikki tomon uchun ishonchli vositachi hisoblangan. Hind yo‘nalishida esa forsiy tilda erkin so‘zlashgan elchilar va savdogarlarning o‘zlari vositachi bo‘lgan. 2-jadvalda turli yo‘nalishlardagi elchiliklarda qo‘llanilgan tillar va vositachilik shakllari ko‘rsatilgan.

2-jadval

Buxoro xonligi diplomatik aloqalarida til vositachiligi shakllari

Yo‘nalish	Yozma hujjat tili	Og‘zaki muloqot vositasi	Vositachilar
Boburiylar (Hindiston)	Fors	Bevosita forsiy tilda	Elchilar, saroy munshiylari
Usmonli saltanati	Fors, qisman turkiy	Forsiy va turkiy	Elchilar, haj yo‘li ulamolari
Safaviylar (Eron)	Fors	Bevosita forsiy tilda	Elchilar, savdogarlar
Moskva davlati	Turkiy yoki fors (Buxoro tomoni), rus (Moskva tomoni)	Tilmoch orqali	Tatar tilmochlari, buxorolik savdogarlar
G‘arbiy Yevropa vakillari	Rus orqali vositali	Ikki bosqichli tarjima	Rus va tatar tilmochlari

Izoh: jadval [5; 9; 15; 16] materiallari asosida tuzilgan.

4. Diplomatik hujjatning «til zanjiri»

Manbalardagi ma’lumotlarni umumlashtirib, diplomatik hujjatning tayyorlanishidan javob olinguncha bo‘lgan jarayonni bir necha til bosqichidan iborat zanjir sifatida tasavvur qilish mumkin (2-rasm). Xonning og‘zaki ko‘rsatmasi turkiy yoki forsiy tilda berilgan, munshiy uni insho qoidalari asosida forsiy nomaga aylantirgan, elchi va tilmoch esa uni og‘zaki izohlar bilan qabul qiluvchi saroyga yetkazgan.

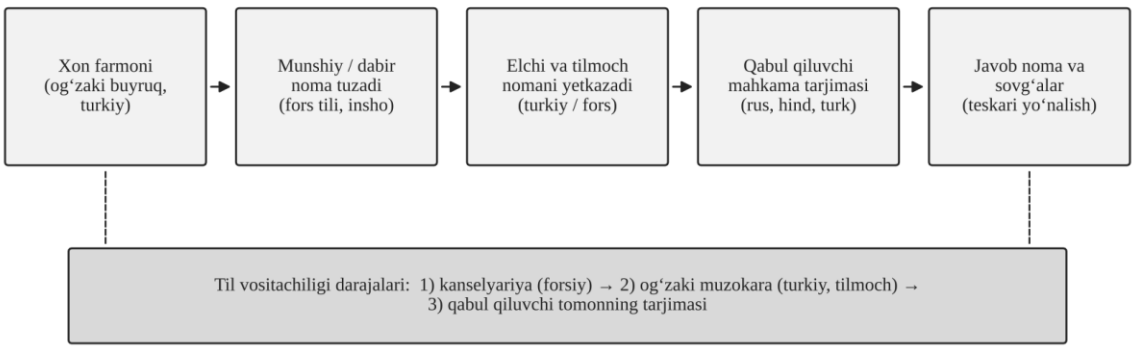

2-rasm. Diplomatik noma aylanishidagi til vositachiligi bosqichlari (muallif sxemasi)

5. Savdo diplomatiyasi va til

Diplomatik va savdo faoliyati bir-biridan ajralmagan. Buxoro elchilari ko‘pincha bir vaqtning o‘zida savdogar bo‘lgan, elchilik karvonlari esa yirik tovar partiyalarini olib yurgan [5; 9]. Bu holat tijorat terminologiyasining diplomatik matnlarga kirishiga sabab bo‘lgan. Savdo bitimlaridagi *mol*, *bozor*, *dallol*, *sarrof*, *tamg‘a*, *boj* kabi atamalar fors, arab va turkiy qatlamlarning qorishuvini ko‘rsatadi. Abdullaxon II davrida Buxoroda bunyod etilgan toqlar va timlar xalqaro savdoning kundalik makoni bo‘lib, bu yerda ko‘p tilli muloqot oddiy holga aylangan [8].

6. Yorliq va imtiyoz hujjatlarining tili

Xonlik ichidagi savdo faoliyati ham yozma hujjatlar orqali tartibga solingan. Xonlar va viloyat hokimlari tomonidan berilgan yorliqlar savdogarlarga bojdan ozod qilish, karvonlarni himoya qilish yoki bozorlarda savdo qilish huquqini bergan. Bu hujjatlarning asosiy matni odatda forsiy tilda tuzilgan, biroq ularning boshlanish formulalari va unvonlarida turkiy-mo‘g‘ul an’anasiga xos iboralar saqlanib qolgan. Bunday tuzilma hujjatning ikki xil auditoriyaga – shahar amaldorlari va ko‘chmanchi elita vakillariga birdek tushunarli bo‘lishini ta’minlagan [7; 14].

Qozi hujjatlarida esa arab tilidagi huquqiy formulalar forsiy matn bilan uyg‘unlashtirilgan. Oldi-sotdi, qarz va ijara shartnomalari arabcha boshlanma va yakunlovchi iboralar bilan rasmiylashtirilgan, tomonlarning majburiyatlari esa forsiy tilda bayon qilingan. Bu holat savdo bitimlarining huquqiy kuchini shariat me’yorlari bilan mustahkamlagan va ularni xonlik chegarasidan tashqarida ham – musulmon dunyosining boshqa hududlarida – tan olinishini osonlashtirgan [12]. Shunday qilib, hatto bitta hujjat doirasida ham bir necha til o‘z vazifasini bajargan.

7. Pul muomalasi va til

Tanga va tillalardagi yozuvlar ham til siyosatining ko‘rinishi bo‘lgan. Abdullaxon II davrida o‘tkazilgan pul islohoti natijasida zarb etilgan kumush tangalar xonlik hududida va unga qo‘shni mintaqalarda keng tarqalgan. Ashtarxoniylar davri tangalarida ham arab yozuvidagi diniy formulalar va hukmdorning nomi va unvonlari aks etgan [13]. Tangalardagi yozuvlar savdo hamkorlari uchun to‘lov vositasining ishonchliligi va hukmdorning qonuniyligini tasdiqlovchi belgi sifatida xizmat qilgan.

Muhokama

Olingan natijalar Buxoro xonligida «bitta davlat tili» emas, balki funksional ko‘ptillilik tizimi amal qilganini ko‘rsatadi. Bu xulosa N. Grin va boshqa tadqiqotchilarning fors tili Yevroosiyoning katta qismida *lingua franca* vazifasini bajargani haqidagi qarashlariga mos keladi [19]. Shu bilan birga, Buxoro misoli bir muhim jihatni ham ko‘rsatadi: fors tili diplomatik va kanselyariya sohasida ustun bo‘lishiga qaramay, turkiy til hokimiyat legitimligi va harbiy elitaning tili sifatida o‘z mavqeini saqlab qolgan. M. Subtelni Temuriylar davri uchun ta’riflagan turkiy-forsiy simbiozi [18] Shayboniylar va Ashtarxoniylar davrida ham davom etgan.

A. Burton Buxoroning XVI–XVII asrlardagi diplomatiyasini asosan siyosiy va iqtisodiy manfaatlar nuqtayi nazaridan tahlil qiladi [9]. Bizning tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, aloqalarning samaradorligi ko‘p jihatdan til omiliga ham bog‘liq bo‘lgan. Fors tili umumiy bo‘lgan Hindiston va Eron yo‘nalishlarida diplomatik muloqot nisbatan bevosita kechgan, Rossiya yo‘nalishida esa tilmochlarga bog‘liqlik tufayli tushunmovchiliklar va qo‘shimcha izohlarga ehtiyoj tug‘ilgan. Rus elchilarining hisobotlarida unvonlar va murojaat shakllari bo‘yicha bahslar tez-tez uchrashi bu fikrni tasdiqlaydi [5].

Shuni ham ta’kidlash lozimki, mavjud manbalar asosan saroy va elchilik doiralarining tilini aks ettiradi. Oddiy savdogarlar, karvonboshilar va hunarmandlar qanday tilda muloqot qilgani haqida bevosita ma’lumotlar kam. Bu bo‘shliqni to‘ldirish uchun Juybor shayxlari kabi yirik savdo-mulkdor xonadonlarning hujjatlari [6], shuningdek, Sibirdagi «buxoriylar» jamoalari haqidagi materiallar istiqbolli manba hisoblanadi [20]. Mazkur tadqiqotning cheklovi ham shunda: xulosalar ko‘proq yozma elita madaniyatiga taalluqli bo‘lib, og‘zaki savdo muloqoti haqidagi fikrlar bilvosita dalillarga asoslanadi.

Ashtarxoniylar davrining ikkinchi yarmida, ayniqsa, XVIII asr boshlarida markaziy hokimiyatning zaiflashuvi diplomatik amaliyotga ham ta’sir ko‘rsatgan. Florio Beneveni Abulfayzxon saroyida bo‘lgan yillarda muzokaralarning sust kechgani, saroy amaldorlari o‘rtasidagi kelishmovchiliklar va tilmochlarga qaram bo‘lish holatlari haqida yozadi [16]. Bu ma’lumotlar til vositachiligining samaradorligi davlatning ichki barqarorligi bilan uzviy bog‘liq bo‘lganini ko‘rsatadi: kuchli markazlashgan hokimiyat davrida tarjima va

noma yozish ishlari tartibli olib borilgan, siyosiy inqiroz sharoitida esa bu tizim ham izdan chiqqan.

Yana bir muhim jihat – til va diniy omilning o‘zaro munosabati. Buxoro «Qubbat ul-islom» sifatida musulmon dunyosida yuksak nufuzga ega bo‘lgan, bu esa arab va fors tillaridagi diniy-ilmiy adabiyotning keng tarqalishiga olib kelgan. Haj yo‘li orqali Usmonli saltanati va Arabiston bilan bog‘langan ulamolar va savdogarlar ham norasmiy diplomatik vositachi vazifasini bajargan. Shu ma’noda, diplomatiya faqat saroylar o‘rtasidagi rasmiy aloqalar bilan cheklanmagan, balki umumiy diniy-madaniy til makoniga tayangan.

Amaliy jihatdan, olingan natijalar Markaziy Osiyo diplomatiyasi tarixi, tarixiy sotsiolingvistika va manbashunoslik bo‘yicha o‘quv kurslarida foydalanilishi mumkin. Shuningdek, bugungi ko‘ptilli muhitda tarjima va madaniyatlararo muloqot an’analarining tarixiy ildizlarini anglashga xizmat qiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi. Birinchidan, Shayboniylar va Ashtarxoniylar davrida Buxoro xonligida fors, turkiy va arab tillari o‘rtasida aniq funksional taqsimot shakllangan: fors tili davlat va diplomatiya, turkiy til sulola va harbiy elita, arab tili esa din va huquq tili bo‘lgan. Ikkinchidan, fors tilining Hindiston, Eron va Usmonli saroylari bilan umumiy diplomatik til bo‘lgani xonlikning janubiy va g‘arbiy yo‘nalishlardagi aloqalarini yengillashtirgan. Uchinchidan, Rossiya bilan munosabatlarda tilmochlar instituti, xususan, tatar vositachilari hal qiluvchi rol o‘ynagan. To‘rtinchidan, elchilik va savdo faoliyatining uyg‘unligi ko‘ptilli tijorat terminologiyasining shakllanishiga olib kelgan. Umuman olganda, til Buxoro xonligining xalqaro maydondagi mavqeini ta’minlagan muhim siyosiy va iqtisodiy resurs bo‘lgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hofiz Tanish ibn Mir Muhammad Buxoriy. Abdullanoma (Sharafnomayi shohiy). 1-kitob / Forschadan S. Mirzayev tarjimasi. – Toshkent: Sharq, 1999.

2. Muhammad Solih. Shayboniynoma. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1989.

3. Фазлаллах ибн Рузбихан Исфахани. Михман-наме-йи Бухара (Записки бухарского гостя) / Пер. Р.П. Джалиловой. – М.: Наука, 1976.

4. Махмуд ибн Вали. Море тайн относительно доблестей благородных (География) / Пер. Б.А. Ахмедова. – Ташкент: Фан, 1977.

5. Материалы по истории Узбекской, Таджикской и Туркменской ССР. Ч. I: Торговля с Московским государством и международное положение Средней Азии в XVI–XVII вв. – Л.: Изд-во АН СССР, 1932.

6. Иванов П.П. Хозяйство джуйбарских шейхов: К истории феодального землевладения в Средней Азии в XVI – XVII вв. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1954.

7. Ахмедов Б.А. Историко-географическая литература Средней Азии XVI–XVIII вв. (письменные памятники). – Ташкент: Фан, 1985.

8. Мукминова Р.Г. Очерки по истории ремесла в Самарканде и Бухаре в XVI веке. – Ташкент: Фан, 1976.

9. Burton A. The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic and Commercial History, 1550–1702. – Richmond: Curzon Press, 1997.

10. Levi S.C. The Indian Diaspora in Central Asia and Its Trade, 1550–1900. – Leiden: Brill, 2002.

11. Dale S.F. Indian Merchants and Eurasian Trade, 1600–1750. – Cambridge: Cambridge University Press, 1994.

12. McChesney R.D. Waqf in Central Asia: Four Hundred Years in the History of a Muslim Shrine, 1480–1889. – Princeton: Princeton University Press, 1991.

13. Давидович Е.А. История монетного дела Средней Азии XVII–XVIII вв. (Золотые и серебряные монеты Джанидов). – Душанбе: Дониш, 1964.

14. Чехович О.Д. Самаркандские документы XV–XVI вв. – М.: Наука, 1974.

15. Early Voyages and Travels to Russia and Persia by Anthony Jenkinson and Other Englishmen / Ed. by E.D. Morgan, C.H. Coote. – London: Hakluyt Society, 1886.

16. Посланник Петра I на Востоке: Посольство Флорио Беневени в Персию и Бухару в 1718–1725 годах. – М.: Наука, 1986.

17. Azamat Ziyo. O‘zbek davlatchiligi tarixi. – Toshkent: Sharq, 2000.

18. Subtelny M.E. Timurids in Transition: Turko-Persian Politics and Acculturation in Medieval Iran. – Leiden: Brill, 2007.

19. The Persianate World: The Frontiers of a Eurasian Lingua Franca / Ed. by N. Green. – Oakland: University of California Press, 2019.

20. Зияев Х.З. Экономические связи Средней Азии с Сибирью в XVI–XIX вв. – Ташкент: Фан, 1983.